

Verpletterende anti-oorlogsroman
na zeventig jaar teruggevonden

HEINRICH GERLACH

DOORBRAAK BIJ STALINGRAD

'Een van de grootste
Tweede Wereldoorlogromans.'

- *The Times*

ROMAN

Heinrich Gerlach

Doorbraak bij Stalingrad

Uitgegeven door Xander Uitgevers bv
Hamerstraat 3, 1021 JT Amsterdam

www.xanderuitgevers.nl

Deze uitgave is tot stand gekomen door bemiddeling van
Marianne Schönbach Literary Agency

Oorspronkelijke titel: *Durchbruch bei Stalingrad*
Eerder verschenen als: *Durchbruch bei Stalingrad*, bezorgd door en met een nawoord van
Carsten Gansel, uitgegeven door Verlag Galiani Berlin.
Oorspronkelijke uitgever: Verlag Kiepenheuer & Witsch, Keulen, Duitsland
Vertaling: Ton Bunck, voor Textcase
Omslagontwerp: Sander Petalski
Omslagbeeld: Universal Images Group

Copyright © 2017 Heinrich Gerlach
Copyright © 2017 voor de Nederlandse taal:
Xander Uitgevers bv, Amsterdam

Eerste druk 2017

ISBN 978 94 0160 631 8 | NUR 302

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden te traceren. Mocht u desondanks menen rechten te kunnen uitoefenen, dan kunt u contact opnemen met de uitgever. Niets uit deze uitgave mag openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotokopie, internet of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Mortuis
et
Vivis

De doden,
de levenden.

Inhoud

DEEL 1: WEERLICHT	8
1 Terug naar huis?	9
2 Onweer aan de Don	31
3 Aftocht naar het oosten!	56
4 In de val	80
DEEL 2: TUSSEN NACHT EN OCHTEND	101
1 Von Manstein komt eraan!	102
2 Hongersnood en moraalkwesties	129
3 Zwarte kerst	159
4 Eerste contouren in de mist	193
5 De knekelweg	210
6 Is er echt geen uitweg?	225
DEEL 3: OP HET KRUISPUNT VAN ERKENNING	246
1 De staf is gebroken	247
2 Wat hebben ze van ons gemaakt?	280
3 Schuldig aan zijn volk	320
4 Afgrijzen over Gumrak	341
5 Er is geen weg terug meer	359
6 Sterf en herrijs!	381
7 De goden storten ter aarde	430
SLOTAFREKENING	453
Nawoord	455
Carsten Gansel	457
Begrippenlijst	539

DEEL 1: WEERLICHT

Terug naar huis?

Op de steppe tussen de Wolga en de Don had de winter zijn patrouilles vooruitgezonden. De ongebruikelijke warmte van de eerste novemberdagen had rond de zesde dag plaatsgemaakt voor een sneeuwloze vorst die de eindeloze modderwegen in asfalt had veranderd. Op deze welkome, maar gladde ondergrond hobbelde een kleine grijze legerauto dapper voort. Hij was vertrokken vanuit de grote zuidelijke kloof waar de Duitse staven en verzorgingseenheden ingegraven lagen en reed in de richting van het station Kotluban. De chauffeur, die vanonder zijn winterse camouflagekleding met samengeknepen ogen en een rode wipneus de wereld inkeek, liet zijn kleine voertuig alle vrijheid. Ondanks de bevroren voorruit die hem het zicht praktisch ontnam, haalde hij zelfs af en toe zijn handen van het stuur om zijn canvas wanten uit te trekken en zijn verkleumde vingers leven in te wrijven. Als vrachtwagenchauffeur die in vrede tijd zes- en achttonners wist te temmen, kon hij zich met zo'n Volkswagen-dreumes het een en ander veroorloven.

Ook de officier op de passagiersstoel naast hem had moeite de kou de baas te blijven, ondanks zijn gewatteerde overjas en twee dekens. Hij sloeg met afwisselend ritme zijn voeten tegen elkaar, op de vloer of tegen de blikken zijkant.

‘Schandalig koud!’ bromde hij tussen zijn tanden door, kauwend op een sigaar. ‘In zo’n blikken doos kun je doodvriezen.’

‘Dat komt doordat de motor achterin geplaatst is, luitenant,’ liet de chauffeur vanonder zijn wollen uniform horen. ‘De civiele uitvoering is beter. Die wordt door de uitlaatgassen verwarmd.’

‘Een schrale troost, mijn beste,’ lachte de ander. ‘Nou, steek dan maar deze neusverwarmer aan! Die heeft ook sterke uitlaatgassen.’ Vanonder de vele lagen stof waarmee hij omhuld was, had hij een sigaar tevoorschijn weten te toveren en hij stak die zijn buurman onder de hoofdbescherming toe.

‘We mogen trouwens niet ondankbaar zijn. Ik weet in ieder geval niet hoe ik het moeras van de Oekraïne en de steppe van Kalmukkië was doorgekomen zonder dit sympathieke karretje. Dat we hem ook nog in de Russische winter nodig zouden hebben, daaraan hadden zijn scheppers zeker niet gedacht.’

‘Wij toch eigenlijk ook niet, luitenant. En dit is alweer de tweede winter.’

‘En hopelijk de laatste, Lakosch! Ivan zal toch een keer de geest moeten geven.’

Chauffeur Lakosch nam bedachtzaam een trekje van zijn sigaar en keek met een schuin oog naar de officier naast hem. Hij ging op zijn intuïtie af. Eerste luitenant Breuer, een reservist en pas een paar weken geleden bij de divisiestaf aangetreden als hoofd van de afdeling *Ic* (kortweg: ‘één c’), was veel sympathieker dan de vorige *Ic*, een beroepskapitein die strikt afstand had gehouden. Toch was voorzichtigheid geboden, ze kenden elkaar immers nog maar kort. Maar tot zover was hij tevreden, er hing een vriendelijke sfeer in de lucht. En daarom durfde hij het aan om een vraag te stellen die hem al dagen op de lippen brandde:

‘Klopt het eigenlijk, luitenant, dat de divisie rust krijgt?’

Wanneer je dagenlang in dezelfde wagen door alle hindernissen van het vijandelijk gebied tuft, hetzelfde vieze bunkerhol met elkaar deelt en uit dezelfde potten en pannen eet, dan blijft er weinig ruimte over voor geheimen, ook al zijn die officieel nog zo afgebakend. De officier bekeek Lakosch een tijdje vanuit zijn ooghoeken en begon te lachen.

‘Heb je de klok weer eens horen luiden, wijsneus? Ja, het klopt. Als we onze nieuwe opdracht, daarboven in de bocht van de Don, voltooid hebben, slaan we bij Millerovo ons winterkwartier op. Maar houd daar voorlopig je mond over dicht!’

‘Dan hebben we misschien ook weer eens kans op verlof?’

Breuer trok zijn sjaal wat strakker om zijn hals en zweeg. Verlof... Het was al ruim een jaar geleden dat hij zijn vrouw en kinderen voor het laatst gezien had. In het veldhospitaal waar hij zes weken lang gedwongen had moeten vasten om van zijn dysenterie af te komen, was met klem aangedrongen op een ziekteverlof.

‘Gaat niet, Breuer!’ had de generaal geantwoord. ‘We hebben iedereen

nu hard nodig, waarschijnlijk tot aan de kerst. Ga in je bunker liggen en rust wat uit!

Alsof je in het aanzicht van Stalingrad kon uitrusten! Na een langdurige strijd met vele verliezen hadden de beide grenadiersregimenten eindelijk de tractorfabriek ingenomen en waren doorgestoten tot de Wolga. Nu lagen de compagnies, in de meeste gevallen nog maar acht tot vijftien man sterk en bijna allemaal beroofd van hun officier, in een dunne linie langs de bovenkant van de steile rivieroever. Vervuild, vol luizen, verkleumd en totaal uitgeput, en dat al wekenlang zonder aflossing. Blootgesteld aan een onafgebroken spervuur van de Russische artillerie en granaatwerpers. En de slecht opgeleide jongens die de spaarzame aflossing vormden, werden door scherpschutters als vliegen uitgeschakeld. Onder aan de helling zaten de Russen verankerd als klitten, zelfs de 'Stuka's' konden ze niet van hun plaats verdrijven. Elke nacht kregen ze versterking vanaf de rivier en voerden ze voortdurend tegenstoten uit, die de al zwaar kreupele divisie nog meer verliezen toebracht. Hoe had Hitler het ook alweer gezegd? 'Ik vecht in Stalingrad alleen nog maar met verkenningspatrouilles!' Ja, patrouilles, dat was alles wat er nog over was. Rust wat uit! Dat kon alleen overdag in de Wolga-stad, die onder een hagel van bommen en geschutsalvo's gestaag in puin veranderde, bij de verzamelplaatsen voor krijgsgevangenen achter het front, bij regiments- en bataljonsstaven die zich in een of andere kelder zonder daglicht ophielden. Alleen de met bommen gevulde nachten in de krater bij Gorodishche... die waren nu voorbij. De divisie werd eruit gehaald. Het pantserregiment, de artillerie en andere onderdelen waren zich al aan het terugtrekken, het grenadiersregiment zou spoedig volgen. Naar de winterkwartieren! En dan was het misschien toch niet zo gek om aan kerstverlof te denken.

Maar eerst was er nog deze nieuwe opdracht in de bocht van de Don... Het zou een snelle actie worden waar hij binnenkort meer over zou horen. Heftig gerem rukte Breuer uit zijn overpeinzingen. Lakosch opende zijn portier en keek naar buiten.

'Een kruispunt!' stelde hij vast. 'Gaan we rechtdoor?'

'Ik denk dat we hier al naar links moeten. Wacht even en maak de ruiten met wat benzine schoon, dan kunnen we eindelijk wat zien!'

De luitenant stapte uit de auto, schudde en rekte wat met zijn verkleumde

benen en liep naar een verweerde wegwijzer. Op het naar het westen wijzende bord kon hij met moeite de Russische letters ontcijferen: Wetzjatschij.

‘Naar links!’ riep hij de chauffeur toe. ‘Het is nog vijftientig kilometer tot aan de Don!’

De veel bereden weg naar Wertjatschij was zo vlak als een tapijt en er was nauwelijks verkeer. De kleine wagen vloog pijlsnel naar het westen, weg van de Wolga en van Stalingrad, richting de Don.

‘Je hebt wel heel veel haast om deze streek te ontvluchten, niet?’ merkte Breuer vrolijk op.

‘Ach luitenant, dat vervloekte Stalingrad!’

‘Rustig, Lakosch! We moeten blij zijn dat we de stad nog in ons bezit hebben. Dat kan de oorlog beslissen. En dan moet er niet naar de offers gekeken worden, zeker niet de persoonlijke.’

Lakosch had er zo zijn bedenkingen over. Ook Breuer zweeg weer. Na de onafgebroken sleur van de afgelopen dagen en weken was hij vandaag door het plotselinge vertrek zo opgewonden geraakt dat zijn brein overuren maakte. Hij voelde dat zijn laatste woorden niet helemaal eerlijk waren geweest. Had hij immers ook niet steeds vaker gewenst om eindelijk los te komen van Stalingrad? Dacht hij ook niet veel meer aan verlof, aan zijn vrouw en kinderen thuis, dan aan die arme kerels aan het front bij de Wolga? Wat was hij in die drie oorlogsjaren egoïstisch geworden! Hij had moeite om die asociale opwellingen vanuit z'n binnenste te onderdrukken. Hij voelde een soort verplichting om de ellende te ondergaan, maar hij kon ook het smachten naar verlossing niet loslaten. Natuurlijk, Stalingrad moest behouden worden en zou behouden worden. De woorden van Hitlers rede ter gelegenheid van de start van het vierde *Kriegs-Winterhilfswerk*, die hij in het veldhospitaal door de luidsprekers had horen schallen, klonken hem nog duidelijk in de oren.

‘De Wolga is afgesneden. Nu is vooral de inname van Stalingrad belangrijk, die daarmee wordt voltooid. En u kunt ervan overtuigd zijn dat er geen mens is die ons van deze plek zal verdrijven.’

De talloze gewonden die op dat moment rondhingen voor de overvolle ingang of tegen elkaar aan lagen op de grond, hadden gezwegen en met een doffe blik de ruimte in gestaard. Natuurlijk hadden ze allen de militaire

noodzaak van de strijd om Stalingrad begrepen. Maar de beklemmende druk van deze worsteling was overweldigend en bij allen had zich een gevoel meester gemaakt dat zij genoeg gegeven hadden voor deze ellendige puinhoop aan de Wolga, en dat het nu de beurt was aan anderen om te vechten. En dit gevoel deed ze zwijgen, ja, zelfs hun eigen divisie had genoeg offers gebracht. De aflossing was verdiend. Ze mochten zich daarop verheugen!

‘Daar is ’ie!’

De luitenant veerde op.

‘Wie, wat?’

‘Daar, de Don!’

Ze bogen allebei naar voren om het beter te kunnen zien. De weg daalde geleidelijk af, onderaan lag een nederzetting en daarachter de rivier die als een zilvergrijs lint door het landschap liep. Kleine, donkere stukken woud, die maandenlang alleen nog in hun dromen waren voorgekomen, begroetten ze van de andere kant van de oever. Langzaam reed de auto door het bijna uitgestorven dorpje, sloeg een knuppelweg in en hobbelde uiteindelijk over de losliggende planken van een pontonbrug.

Je kon nu duidelijk machinegeweervuur horen en enkele zwaardere ontploffingen. De frontlinie die het gebied rond Stalingrad richting het noorden afgrensdde lag hier niet ver vandaan. Dichtbij lag de rivier open, verder weg was hij bedekt met grauwgrijs brokkelig ijs. De vlakke oevers waren begroeid met gras en laag struikgewas.

De Don! Breuer moest terugdenken aan de eerste keer dat hij hem overstak. Het waren de laatste dagen van juli, diep in het zuiden. De zon stond hoog aan de hemel en brandde meedogenloos, dichte stofwolken bedekten gras en gebladerte, oprukkende voertuigen en marcherende manschappen met een smerige grijzige stoflaag. Hij was toen nog compagniescommandant in een kleine gemotoriseerde infanteriedivisie. Met een snelle uitval bij het wijndorp Zymljanskaja was het de divisie gelukt om de oversteek van de rivier af te dwingen. Een korte rustpauze had de bezwete, met stof bedekte soldaten de gelegenheid gegeven om een bad te nemen in de machtige rivier die vreedzaam voor ze lag als een slapende reus uit de prehistorie. ‘De stille Don’, zo werd hij door de Kozakken genoemd. Stil en zwijgzaam waren de beboste oevers, de wijngaarden en de schamele

houten huisjes die hier en daar uit het dichte groen opdoken. Ook de dode Russische piloot die naast het wrak van zijn vliegtuig op een glanzende zandbank midden in de rivier lag, half verwaaid, een wasbleke hand naar de hemel reikend, kon de stilte niet meer verstoren. Maar de sterke stroming waar de zwemmers niet tegenop konden, toonde de verborgen kracht die in deze reus sluimerde.

Een paar dagen daarna waren alle dromen over de Kaukasus en de palmenkust aan de Zwarte Zee weer vervlogen. De divisie werd richting het noordoosten gestuurd, en toen viel ook voor de eerste keer de naam die voor Breuer meteen een onbehaaglijke, onheilspellende klank had: 'Stalingrad'. Wat volgde was een geforceerde mars door de troosteloze steppe van Kalmukkië, waarvan het fijne zand tot in alle voegen en gaten doordrong en de motoren van de voertuigen stillegde. Daarop volgden kansloze gevechten met zware verliezen in het zuiden, tot het na een omtrekkende manoeuvre eindelijk lukte om via het westen de stad binnen te dringen. En dat was nog maar het begin! Er volgde een hevige strijd om elk huis, elke kelder, elke muur en iedere stapel puin, een man-tegen-mangevecht dat ongehoord veel slachtoffers eiste en de divisie weg deed smelten als aprilsneeuw voor de zon. Gedurende deze hele oorlog had zich nog nooit en nog nergens zoiets gruwelijks afgespeeld. En nu, na drie maanden, was de strijd nog steeds niet ten einde.

Maar voor hem was het nu wel voorbij. Met stil genot nam hij het heuvellandschap met zijn bossen en dorpjes in zich op, een aanblik die hij zo lang had moeten ontberen. Als een nachtmerrie was het van hem afgegleeden. De Don lag achter hem. Hij zou hem niet nog een derde keer oversteken. Als de divisie in het voorjaar opgefrist en uitgerust opnieuw de strijd zou aangaan, zou het gevecht om Stalingrad al beslist zijn.

In het noordelijk deel van de grote bocht in de Don lag het dorp Werchnaja Businowka. Langs een vlak rivierdal liep een kilometerlange rij van houten huisjes, onderbroken door kleine stukjes bos, een grijze houten kerk en een bakstenen gebouw van meerdere verdiepingen in stedelijke bouwstijl. Hier had de Duitse bezettingsmacht een veldhospitaal ingericht. Het plaatsje was overspoeld met bevoorradingstroepen. De divisiestaf had hier kwartier gemaakt.

Sonderführer Fröhlich paradeerde door de vertrekkende van de houten boerderij en gaf zijn aanwijzingen. Tussen de vier muren van een echt huis waren de burgerlijke rechtmatigheden van de beschaving weer in hem gewekt. Hij stak zijn haviksneus in alle hoeken en gaten van de kale kamer en zijn blik bleef voldaan hangen bij een blankhouten icoon dat het licht van twee kaarsen weerspiegelde. Over een paar uur zou hier weer elektrisch licht branden, het aggregaat werd al opgesteld. Verder ontbrak het ze echter nog aan veel zaken om het tot een acceptabel onderkomen voor de Ic-afdeling te maken.

‘Hier moeten morgenvroeg ramen in zitten! En daarna een tafel met vijf stoelen, begrepen?’

De bleke vrouw die hem op een afstandje volgde, knikte bedeesd. Zij streek het kleine jongetje dat aan haar schort hing en met grote ogen de vreemde aankeek over zijn bol. Zij woonden nu in de piepkleine stal die ze hadden mogen behouden en slapen dus bij de paarden.

‘Zullen ze komen?’ vroeg de vrouw.

‘Wie?’ Wanneer de tolk Fröhlich met Russen sprak, had hij de onbeleeft gewoonte om vanuit halfgesloten oogleden over ze heen te kijken.

‘De onzen... de bolsjewieken.’ De vrouw was bezorgd, haar man werkte immers voor de Duitse commandostaf.

‘De rooien?’ Fröhlich lachte kort. Zijn Russisch was hard als gehamerd staal. Hij was afkomstig uit de Baltische staten. ‘Waar Duitse soldaten staan, komt geen bolsjewiek meer langs, onthoud dat!’

Dom mens! dacht hij. Die gelooft nog steeds in Vadertje Stalin!

Soldaat Geibel kwam binnen met een bundel verse stro onder zijn arm en maakte aan de lange kant van de kamer zijn bed op. Zijn gezicht, zo rond als een pompoen, glansde stil en tevreden. Maandenlang hadden ze alleen steppen, kraters en ruïnes gezien. Dit dorpje met zijn onuitsprekelijke naam begon zowaar een beetje op thuis te lijken. Er kwamen hier zelfs geen vliegtuigen, als je moest afgaan op de verhalen van Jan Soldaat. Hij spreidde het stro uit, legde de wollen deken eroverheen en streek deze liefdevol glad. Hij was gelukkig.

In de kamer ernaast was korporaal Herbert bezig boven een grote haard waarin al een knapperend houtvuur brandde. Met zijn dunne vingers haalde hij aardappels uit een emmer, schildte ze en liet ze in stukken in

een reusachtige ijzeren koekenpan vallen. Ic-schrijver Herbert, blond en blauwe ogen, was de huisvrouw van de staf. Hij was van het soort teder gewas dat in het leger alleen als een kasplantje achter een bureau kon gedijen.

De aardappels lagen nog in de pan te spetteren toen Lakosch binnenkwam. Hij was net met de auto aangekomen, nadat hij de luitenant had afgezet bij de afdeling *Ia* om rapport uit te brengen. Zijn rode strohaar leek te flakkeren in het schijnsel van het haardvuur.

‘Herbert, kerel, gebakken aardappelen! Het is drie maanden geleden dat ik die voor het laatst gegeten heb, misschien zelfs vier. Ik kan die pan wel in mijn eentje opeten, wil je dat geloven?’

‘Alsof jouw vraatzucht niet algemeen bekend is!’ antwoordde Herbert droogjes en hij nam een kan met kokende melk van het vuur. Lakosch maakte van de gelegenheid gebruik om een knapperig aardappelschijfje in zijn mond te laten verdwijnen. Herbert zag nog net de grimas van Lakosch die zijn mond verbrandde.

‘Blijf met je handen uit de pan, vies zwijn dat je bent! En was eerst eens je poten!’

‘Hoor hem!’ riep Lakosch uit. ‘Nog maar net uit de vuiligheid en hij speelt alweer het nette mannetje! Je hebt trouwens nog genoeg tijd, morgen ga je nog niet naar huis! Overigens, pan... ken jij die mop over die pan? Zegt Antek tegen Franzek...’

‘Hou op!’ riep Herbert uit en stopte zijn oren dicht. Lakosch had zelden succes met zijn grappen, hij vertelde ze te vaak. Maar hij werd niet kwaad om de afwijzing.

‘Herbertje,’ vleide hij, ‘bak je morgen een cake voor ons? Je weet wel, zo’n heerlijke gele. De kok heeft vast nog wel wat bakpoeder over en de boer moet wat meel afschuiven.’

‘Je kan me de pot op!’ zei Herbert, toch een beetje geveleid door de schijnbare erkenning van zijn kookkunst. Lakosch ging vlak voor hem staan en knipoogde.

‘Ik weet trouwens nog iets! Iets heel groots! Als je dat hoort, sla je achterover. Maar dat zeg ik pas als jij die cake bakt.’

‘Klets niet zo dom!’ bromde Herbert. ‘Breng liever de aardappelen naar binnen, of nee, neem de melkkan! De aardappelen neem ik zelf mee!’

Nadat ook Breuer was verschenen, gingen ze bij kaarslicht om de schaal met aardappelen zitten, sneden dikke schijven legerbrood af, dronken warme melk en deelden al etend en drinkend hun ervaringen van de tocht.

‘Je krijgt trouwens de hartelijke groeten van je collega!’ wendde Breuer zich cynisch tot de Sonderführer. ‘Die woont daar als een vorst, vind je niet Lakosch? Eigen huis, Russische huishoudster en twee vrijwilligers voor de bediening. Sowieso, de staf daar... een officiersmess, geloof me... Er is zelfs een bioscoop. Alsof we al jaren in vrede leven!’

‘Dan begrijp ik niet waarom we eigenlijk helemaal hierheen moesten,’ meende Fröhlich terwijl hij met zijn mes in een tube pulkte waar de kaas weer eens niet uitkwam. Breuer trok zijn schouders op.

‘Er zijn daar bij het front een paar nieuwe vijandelijke divisies opgedoken en nu zijn de Roemenen angstig geworden. Daarom moet bij ons het moreel een beetje worden opgeschroefd, bij wijze van geruststelling, zagezgd.’

‘En wat vindt luitenant-kolonel Unold daarvan?’

“Geestelijke verzorging!” zegt hij. “Zorg voor ontspanning, dag en nacht!” Er moeten grammofoons komen, spellen, boeken. We zouden lang genoeg in de modder hebben gelegen. Over drie dagen wil hij hier die film over Rembrandt zien.’

De Sonderführer moest lachen. Een droog, zelfgenoegzaam lachje. Had hij dus toch weer gelijk gehad. Deze veelomvattende ‘opdracht’ was niets meer dan een intermezzo, in dagen bemeten. Net als een reiziger die tijdens een korte tussenstop uitstapt om even de benen te strekken en kort achterom te kijken voordat hij naar ‘nooit meer ziens’ vertrekt. Eigenlijk deed Fröhlich zijn naam weinig eer aan. Zijn bekende optimisme had weinig te maken met de joviale levensvreugde die zulke mensen zo aantrekkelijk maakt. Bij hem draaide het om starheid, verbeterheid en de onwrikbaarheid als van een verdedigingsbunker, altijd op zijn hoede.

‘Over die Rembrandtfilm heeft Unold het al weken,’ ging Breuer door. ‘Hij smacht ernaar. Ik weet helemaal niet wat ik ermee aan moet. Als beloning heeft hij mij trouwens eindelijk een 03 in het vooruitzicht gesteld.’

De afdeling Ic had recht op een zogenoemde ordonnansofficier. Sinds de laatste ‘03’ tijdens een bombardement om het leven was gekomen, was de plek vacant.